

УДК 821.161.2 – 3.09

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-2-13>

Любов ПЕЧЕРСЬКИХ,
orcid.org/0000-0003-1377-4462

кандидат філологічних наук,
докторант кафедри української літератури та журналістики імені професора Леоніда Ушкалова
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) *lpecherskyh@i.ua*

ЖАНРОТВОРЧІ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПОСТМОДЕРНОГО РОМАНУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «РАДІО НІЧ» Ю. АНДРУХОВИЧА)

У дослідженні робиться спроба виокремити нові, порівняно з попередніми романами, жанротворчі стратегії на матеріалі роману «Радіо Ніч» Ю. Андруховича. Особливу увагу зосереджено на визначенні мотивів, уперше актуалізованих у романістиці письменника. З'ясовується, що літературною критикою зверталася увага на такі аспекти поетики, як автоалюзія, пластичність мови, якісний сюжет та цілісність твору, паралельний музичний вимір як додаткове звучання, автобіографічність, бароковий вимір простору в романі, біблійні алюзії, синестезія тощо. Аналіз нових жанротворчих стратегій, пов'язаних із переосмисленням постмодерністської естетики та особистими враженнями від переживання автором подій сучасності в період з 2014 до 2021 року, не проводився, що зумовлює актуальність роботи. Визначено теми й мотиви, нові для романістики автора: протистояння залежності від цифрової техніки, боротьба з пандемією, мотив пасивної евтаназії, вікового тинітусу, застосування сакральної символіки тощо. Окреслено основні типи вставних текстів, наявних у романі, серед яких спільні сні двох героїв, текст п'єси з відповідними жанровими особливостями, списки та переліки, детальний опис фотознімку як мікрожанр, сон героя, де він зустрічається з оповідачем роману, запис уявної внутрішньої камери. Запропоновано трактування образу Аніме в алюзійному порівнянні з категорією анімус/аніма К. Г. Юнга. Зазначено, що алюзійна спорідненість образів Аніме і принцеси Мононоке лежить у подібності сюжетів роману і фільму-аніме. Робиться висновок про те, що ключовим моментом обох творів є здатність героїв протистояти і впливати на власну долю. Визначається основне спрямування роману: реальність може здаватися непереможною, але герой здатний їй успішно протиставити власну силу, передусім подолавши свої негативні сторони, перемігши самого себе.

Ключові слова: роман, постмодернізм, жанротворча стратегія, мотив.

Liubov PECHERSKYH,
orcid.org/0000-0003-1377-4462

PhD in Philology,
Doctoral Student at the Leonid Ushkalov Department of Ukrainian Literature and Journalism
Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) *lpecherskyh@i.ua*

GENRE-MAKING STRATEGIES OF THE UKRAINIAN POSTMODERN NOVEL (ON THE MATERIAL OF THE NOVEL “RADIO NIGHT” BY Yu. ANDRUKHOVYCH)

The study attempts to single out new, comparing to previous novels, genre-building strategies on the material of the novel “Radio Night” by Yu. Andrukhovych. Particular attention is paid to determining the motives actualized in the novel for the first time. It turns out that literary criticism paid attention to such aspects of poetics as self-allusion, plasticity of language, quality plot and integrity of the work, parallel musical dimension as additional sound, autobiography, baroque dimension of space in the novel, biblical allusions, synesthesia and more. The analysis of new genre-creating strategies related to the rethinking of postmodern aesthetics and personal impressions of the author's experience of modern events in the period from 2014 to 2021 hasn't been carried out, which determines the relevance of the work. Topics and motives, new to the author's novels, are identified in the article: opposition to dependence on digital technology, resistance to pandemic, motive of passive euthanasia, age-related tinnitus, use of sacred symbols, etc.

The main types of insert texts available in the novel are outlined, including the common dreams of the two characters, the text of the play with appropriate genre features, lists, a detailed description of the photo as a microgenre, the hero's dream where he meets the narrator, copy of the the imaginary inner camera as well. The interpretation of the Anime image in the allusive comparison with the category of animus/anima by K. G. Jung is offered. It is noted that the allusions of the kinship of the images of Anime and Princess Mononoke lie in the similarity of the plots of the novel and the anime film. The significant allusive kinship of the images of Anime and Princess Mononoke from the film of the same name is singled out, the directions of further research are determined. The conclusion is that the key point of both works is the ability of the heroes to resist and influence their own destiny. The main message of the novel is defined as follows: reality may seem insurmountable, but the hero is able to successfully oppose his own strength, primarily by overcoming its negative aspects, defeating himself.

Key words: novel, postmodernism, genre-creating strategy, motive.

І немає різниці при цій ріці,
 Що відбивають твої зіниці,
 Твої вилиці, тінь на твоєму лиці –
 Наприкінці не буде різниці.
 Не матиме значення жодне з очей,
 І мовчання твоє не матиме значення.
 Освячена кожна з твоїх речей.
 До побачення, ніжна моя, до побачення.
 С. Жадан «Ріка»

Канон постмодерного роману твориться просто у нас на очах. Українські письменники творчо осмислили світовий літературний досвід постмодернізму й оприявнюють власне бачення його естетики, пов'язане з національними культурними архетипами, актуальними викликами дійсності, що вибудовується у відчутну лінію, що, ймовірно, згодом утворить національний канон літературного постмодернізму. З ранніх 1990-х років відбувся якісний стрибок, що охоплює зміни в тематиці, глибині осягнення та художньому аналізі подій та психологічного світу людини, відповідності сучасним потребам суспільства на актуальному етапі його розвитку.

Постановка проблеми. Увесь творчий шлях Ю. Андруховича пов'язаний із процесом творення канону постмодерного роману в українській літературі від моменту появи «Рекреацій» (1990) та «Московіади» (1992) (Андрухович, 1997б; Андрухович 1997а), а «Перверзія» (Андрухович, 2002) стала його еталоном. У текстах письменника актуалізовані такі складники жанрового канону, як пародіювання вад та протиріч сучасної цивілізації, множинність вибору в кожній життєвій ситуації, перформативність як спосіб комунікації, наскрізна відвертість та відсутність меж для зображення будь-яких аспектів життя, програмне порушення стереотипів і табу, демонстрація мовної та стилістичної віртуозності, поліжанровість та жанрова пастишізація, буфонадність жанру, фрагментарність і колажність структури, найширша культурна ерудиція й вільне обігрування традиції, сценарність (театральність або кінематографічність) життя, багат шаровість та поліваріантність розгортання наративу, симульганність та ін.

Попри свою синтетичність, філологічність, досить вузьку цільову аудиторію, романи Ю. Андруховича порушують актуальну філософську та суспільну проблематику, в центрі сюжету текстів автора завжди глибоко особисті переживання чутливої творчої особистості, її стосунки зі світом, осмислення напрямку метафізичних шукань.

Метою статті є виокремлення аспектів постмодерністської поетики, які цілеспрямовано актуалізує і роз-

робляє Ю. Андрухович у романі «Радіо Ніч» (Андрухович, 2021), визначення нових, порівняно з попередніми романами, жанротворчих стратегій, акцентування уваги на визначенні мотивів, уперше актуалізованих у романістиці письменника. Під час текстового аналізу використовується порівняльний метод.

Перші читачі роману, літературні оглядачі, звернули увагу на наявність автоалюзій, пластичність мови тексту, якісний сюжет та цілісність твору, паралельний музичний вимір як додаткове звучання (Шутяк, 2021), автобіографічність, алюзії до «Носорогів» Е. Йонеско, бароковий вимір простору, біблійні алюзії та синестезію (Романцова, 2020), наявність вічних образів, цитування як самоціль, відсилання до подій Революції Гідності тощо (Улюра, 2021).

Виклад основного матеріалу. У романі вперше актуалізовано тему протистояння «Цифрі» – війни, в будь-якому разі безнадійно програшної («Ніяких контактів у соцмережах, альбомів, дописів, look-ів, жодного відеозвіту. Нас немає для них <...>», вибору якнайменш вразливіших для прослуховування гаджетів (Андрухович, 2021: 373), оскільки «<...> все старе й немодне якраз безпечніше», то «<...> що новіший <...> гад (себто гаджет), то вразливіший він для прослуховувань і зламувань», – переконує автор (Андрухович, 2021: 359). Споріднений з даною тематикою неновий для Ю. Андруховича мотив постійного вислизання від переслідувачів, стеження і прослуховування, тобто порушення особистих меж і простору.

Людське життя, як впливає із сюжету роману, із часом, особливо ж останніми роками, стає все вразливішим і тендітнішим, зважаючи на нові виклики. Окреслено моральну сторону пасивної евтаназії (Андрухович, 2021: 385), спланованої «випадкової» смерті людини, яка знала забагато чужої інформації, пов'язаної з грошима (Андрухович, 2021: 387), тему труднощів співжиття та кризи стосунків (Андрухович, 2021: 404).

У романі знову звучить обурення автора станом речей у проблематиці «глобального потепління». Дії влади в ситуації з аномальною спекою в романі нагадують заходи із запобігання розповсюдження Covid-19 (Андрухович, 2021: 372). Автор алегорично торкається теми запобігання поширення ковіду: під виглядом протидії паніки та запобігання надзвичайних станів, пов'язаних з аномальною спекою, на наш погляд, у романі зображується ситуація з пандемією: «<...> локальна влада з огляду на аномальні температури запроваджувала всілякі надзвичайні стани і всіх новоприбульців зобов'язували ставати на облік» (Андрухович, 2021: 372).

Актуалізовано мотив переживання людиною тинітусу – слухових галюцинацій, властивих людям похилого віку, серед яких типовими є дзвін, свист, гуркіт водоспаду, стрекотання коників. У романі «Радіо Ніч» тинітусний хаос складається з дзвіночків, брязкалець, клаксонів, телефонного сопіння, проповзання гусені поверхнею молодих листків, комариної монотонії, цикадного тріщання, щелепного хрускоту сарани, сюрчання цвіркунових дивізій, флейт, козиків, свистульки й сопілки, скреготу, «поверх же того всього <...> вже прибувала Велика вода й через атональні вокалізи водогінно-каналізаційного походження наближався поки що віддалений рев чортових водоспадів, із яких найменшими здавалися ніагари» (Андрухович, 2021: 429). За допомогою фіксації переживання тинітусу автор художньо відображає відчуття тотальної самотності героя, яке присутнє і в попередніх романах письменника: «<...> Ротський наповнився просто болем. Самота, остаточна й безмежна, взяла його в такі безкомпромісні обченьки, що й дихати не хотілось» (Андрухович, 2021: 421). Втрата ворона Едгара і подруги Аніме спричиняє навіть відмову від слухання музики, що для професійного музиканта є рівноцінним втраті своєї ідентичності: «Цикади замінили йому всю іншу музику: жодної зі своїх незліченних антологій він тепер не слухав би» (Андрухович, 2021: 421). Зосередження на зовнішніх монотонних звуках формує відчуття ізольованості, що нагадує перебування у вакуумі, отже, відчуття самотності в цьому моменті роману доходить своїх граничних меж.

Тема сакральної символіки помітно зацікавила автора останнім часом і знайшла відображення в новому романі. Серед зображень татуювань Аніме – потрійна спіраль, трискеліон, знак жіночої сили або ж символ, що відповідає божественному звуку «Ом», єгипетський хрест Анх, Будда, третє око, вісім планет або чакра, двоїста єдність сонця і місяця, принцеса Мононоке, героїня популярного японського аніме 1997 року. Для подруги Ротського Аніме значущим є культурно-історичне підґрунтя символів, які вона майстерно переосмислила і поєднала. Розуміння значення татуювань, на переконання Ротського, передбачає необхідність любити й, імовірно, приймати інакше в Інакшому.

Рівні аллюзійної спорідненості образів Аніме і принцеси Мононоке лежать у подібності сюжетів роману і фільму. Герой аніме, принц Ашітака, вбивши вепра (звернімо увагу на подібний епізод втечі від білих носорогів уві сні Ротського), накликав на себе смертельне прокляття (прокляттям Ротського стало переслідування ласих до грошей Джефрі Субботніка осіб). Принцеві напророчено, що тільки він сам

може змінити свою долю, для чого той вирушає в небезпечні мандри. Сюжет роману Ю. Андруховича прозоро споріднений із сюжетом японського аніме. Ключовим моментом обох творів є здатність героїв протистояти і впливати на власну долю, в цьому лежить один із ключів для розуміння магістрального меседжу роману: реальність може здаватися непереборною, але герой здатний їй успішно протиставити власну силу, насамперед подолавши свої негативні сторони, перемігши самого себе.

Образ Аніме в романі Ю. Андруховича можна розглядати співвідносно до категорії «аніма» у психоаналітичній теорії К. Г. Юнга. Цей внутрішній голос для вченого був чимось на зразок «інтерналізованої фігури, але при цьому вона виражала його власні несвідомі ідеї і цінності, поступово перетворившись на невидиму, але відчутну особистість», – зазначає М. Стайн, простежуючи утворення внутрішнього переживання аніми у автобіографічних записах К. Г. Юнга (Стайн, 2010: 135–136). Дослідник доходить висновку, що Аніма для чоловіків – фемінна суб'єктивна особистість, що являє собою один із глибинних рівнів несвідомого, внутрішню структуру всередині психіки, що не відповідає самопрезентації і самоідентифікації Персона, а в пізніших роботах автора перетворилась на архетипічну фігуру психіки. Зв'язку з гендерною проблематикою, який нібито лежить на поверхні, в аналізі названих категорій можна, як пропонує М. Стайн, не торкатися взагалі, розглядаючи аніму/аніmus як психічну структуру, яка зв'язує Его з образом і переживанням Самості. Крім того, за К. Г. Юнгом, аніmus/аніма – функціональний комплекс, спрямований на адаптацію до внутрішнього світу, що дозволяє Его «переживати глибини душі» (Стайн, 2010: 138). Якщо накласти це розуміння на відповідні структури тексту Ю. Андруховича, образ Аніме як реальної жінки набуває додаткового смислу як частина несвідомого душі Ротського. Це структура, «голос», що відповідає за мистецтво, хоча в романі ролі розподіляються якраз навпаки: Йозеф – професійний музикант, людина мистецтва, Аніме – професійна шпигунка, гакерка та подвійний спецагент. Функціональне призначення образу і психологічної категорії аніми однозначно збігаються: завдяки стосункам із дівчиною Ротський розкриває неочікувані сторони особистості, пов'язані із тривалими стосунками, глибиною прив'язаністю і довірою. Цікавою деталлю є те, що автор задіяв мікроаллюзію на манеру самопрезентації Ади («Перверзія») в позиції півоберту до співрозмовника: «<...> Аніме (впівоберта) стоїть по коліна у воді...» (Андрухович, 2021: 370).

З образом Аніме пов'язаний мотив утрати коханої, який споріднено з міфом про Орфея звучить у лінії спогадів Перфецького про дружину в «Перверзії», значущим є передчуття втрати «анімаційної душі» Аніме («<...> іноді Ротський обіймав її так, наче її кудись забирають» (Андрухович, 2021: 405), чого не було в попередніх романах. Актуалізовано новий мотив утрати друга (вбивство Махача на Майдані, вбивство ворона Едгара), а також близький мотив утрати улюбленого музичного інструменту (органчика) уві сні Ротського. Нові тематичні напрями пов'язані з реаліями Революції Гідності, війни на Східному кордоні України і, як наслідок цих подій, зі зміщенням оціночних координат ймовірності та адекватності подібних насильницьких учинків. Хаос, наявний у дійсності, в такий спосіб знайшов художнє відображення в сюжетній тканині роману.

Важливим аспектом жанрової синтетичності роману Ю. Андруховича є використання низки вставних текстів різного жанрового змісту. Це спільні сні двох героїв, текст п'єси з відповідними жанровими особливостями (розподілом на репліки, ремарками режисера, коментарями для театрального персоналу), списки (наприклад, транспорт для втечі (Андрухович, 2021: 361–364) та переліки (деталізація, що споріднена з медитативним заглибленням у називання, дослідження можливостей мови та різноманіття реальності), детальний опис фотознімку як мікрожанр, що створює уявлення про місце перебування Аніме і Йозефа (Андрухович, 2021: 368–370), сон героя, де він зустрічається з оповідачем роману: «Уві сні він бачив мене. Я говорив йому, що дописав біографію до поточної миті <...> якщо він хоче, то дальший перебіг подій я візьму на себе. Я сам, відповів Ротський. Тоді вислухай мій план, сказав я, і Ротський прокинувся» (Андрухович, 2021: 435). У романі створено образ стороннього оповідача-біографа, якому «пора вже знову брати цю історію в руки» (Андрухович, 2021: 391): за допомогою фіксерів оповідач опиняється в рідній країні і навіть рідному місті Ротського для з'ясування обставин переміщення останнього.

Автор вибудовує в тексті переліки з ознаками симультанності. Наприклад, називання вголос (звук, слухання звуку) поєднується з відчуттям запаху, який відповідає предмету, а також візуальному зображенню, смаковому і кінестетичному (дотиковому) сприйняттю в уяві читача: «Літо розгорталося в запахах. На перших етапах кожен із них заходив самостійно, і Ротський з Аніме змагались у швидкості називання: акація, полуниця, канатна смола, креозот на шпалах, роса на листі салату, крапля морської води на передпліччі, рибний базар, вперше одягнута нова лляна сорочка,

свіжо помита милом бруківка, сандал і миро, гарячий асфальт, ванільний штрудель, гашишні сутінки, лотки зі спаржею <...> Запахи потроху змішувались <...> всі з усіма та кожен із кожним лучилися» (Андрухович, 2021: 360–361). У романі побудовано величезний перелік назв товарів, що зазвичай перевозять вантажні баржі, покликаний підкреслити абсурдність сучасної цивілізації (Андрухович, 2021: 363–364). Йозеф резюмує: «...цей світ не створений Богом, – він зроблений у Китаї...» (Андрухович, 2021: 363–364).

Як текст вставного мікрожанру можна розглядати й запис уявної внутрішньої камери: «...у ньому наче запрацювала вмонтована камера. Він ніс її в собі, й вона хапала той стан покадрово. Скалки битого посуду. Кілька перевернутих стільців. На столі посеред кімнати – розлита вода. Карафка вдрузки. Звіяні папери, розкидані газети. Поламана картонна коробка. Тут і там чорні пір'їни, більші й менші. Знаки птахової боротьби <...>» (Андрухович, 2021: 407). Образ кімнати статичний і водночас наповнений відгомонами динамічних дій, які відбулися у просторі. Створене кінематографічне враження щойно завершеної дії, можливо, ще шелестять папери або літає пір'їна у повітрі, десь скрапує розлита вода чи протяг рухає незачинені двері. Проживання смерті Едгара, оплакування птаха супроводжується уявним відчуттям крові у роті (Андрухович, 2021: 407), що свідчить про гостре переживання події Йозефом, перенесення на себе болю вбитої істоти.

Висновки. Аналіз жанротворчих стратегій, пов'язаних із переосмисленням постмодерністської естетики, особистими враженнями від переживання автором подій сучасності в період з 2014 до 2021 року, дає підстави говорити про віднайдення Ю. Андруховичем нових стратегій жанротворення в романі «Радіо Ніч». Уперше актуалізовано теми протистояння залежності від цифрової техніки, боротьби з пандемією, мотив пасивної евтаназії, вікового тинітусу, використання сакральної символіки.

Визначено основні типи вставних текстів, наявних у романі, серед них спільні сні двох героїв, текст п'єси з відповідними жанровими особливостями, списки та переліки, детальний опис фотознімку як мікрожанр, сон героя, де він зустрічається з оповідачем роману, запис уявної внутрішньої камери тощо.

Запропоноване трактування образу Аніме намічає напрям подальших вужчих досліджень у координатах психоаналізу.

Виокремлена алюзійна спорідненість образів Аніме та принцеси Мононоке з однойменного фільму може спрямувати відповідне окреме порівняльне дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухович Ю. Московіада. *Рекреації. Романи*. Київ, 1997. С. 113–256.
2. Андрухович Ю. Перверзія. Львів : ВНТЛ «Класика», 2002. 288 с.
3. Андрухович Ю. Радіо Ніч. Чернівці : Меридіан Черновіц, 2021. 456 с.
4. Андрухович Ю. Рекреації. *Рекреації. Романи*. Київ, 1997. С. 33–112.
5. Романцова Б. Radio, someone still loves you (рецензія на роман Юрія Андруховича «Радіо Ніч»). URL: <http://litakcent.com/2020/12/26/radio-someone-still-loves-you/> (дата звернення: 30.10. 2021).
6. Стайн М. Юнговская карта души : Введение в аналитическую психологию. Москва : Когито-центр, 2010. 256 с.
7. Шутяк Л. Новий роман Юрія Андруховича, який вчить нас слухати. URL: <https://shpalta.media/2021/01/15/novij-roman-yuriya-andruxovicha-yakij-vchit-nas-sluxati/> (дата звернення: 5.11.2021).
8. Уліора Г. «Я заповню вашу ніч безсонням». Як читати новий роман Юрія Андруховича. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/knowledge/read/306247-chitati-andruhovich> (дата звернення: 06.11.2021).

REFERENCES

1. Andrukhovych, Yu. (1997). *Moskoviada* [Moskoviada]. Andrukhovych, Yu. *Rekreations. Romany* [Recreations. Novels]. Kyiv: Vydavnytstvo "Chas". Pp. 113–256 [in Ukrainian].
2. Andrukhovych, Yu. (2002). *Perverziia* [Perversion]. Lviv: VNTL «Klasyka» [in Ukrainian].
3. Andrukhovych, Yu. (2021). *Radio Nich* [Radio Night]. Chernivtsi: Merydian Chernovits [in Ukrainian].
4. Andrukhovych, Yu. (1997). *Rekreatsii* [Recreations]. Andrukhovych, Yu. *Rekreations. Romany* [Recreations. Novels]. Kyiv: Vydavnytstvo "Chas". Pp. 33–112 [in Ukrainian].
5. Romantsova B. (2021). Radio, someone still loves you (retsenziia na roman Yuriia Andrukhovycha "Radio Nich") [Review of the novel "Radio Night" by Yuri Andrukhovych]. URL: <http://litakcent.com/2020/12/26/radio-someone-still-loves-you/> [in Ukrainian].
6. Stain M. (2010). *Yunhovskaia karta dushi: Vvedeniye v analytycheskuiu psykholohiyu* [Jung's Map of the Soul: An Introduction to Analytical Psychology]. Moscow: Kohyto-tsentr [in Russian].
7. Shutiak L. (2021). *Novyi roman Yuriia Andrukhovycha, yakyi vchyt nas slukhaty* [A new novel by Yuri Andrukhovych, which teaches us to listen]. URL: <https://shpalta.media/2021/01/15/novij-roman-yuriya-andruxovicha-yakij-vchit-nas-sluxati/> [in Ukrainian].
8. Uliura H. (2021). "Ya zapovniu vashu nich bezsonniam". Yak chytaty novyi roman Yuriia Andrukhovycha ["I will fill your night with insomnia". How to read a new novel by Yuri Andrukhovych]. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/knowledge/read/306247-chitati-andruhovich> [in Ukrainian].